

59. **Ульяновський В. І.** Митрополит київський Спиридон / В. І. Ульяновський. – К., 2004.
60. Хроника Быховца / предисл., коммент. и пер. Н. Н. Улащика. – М., 1966.
61. **Шабульдо Ф. М.** Земли юго-западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К., 1987.
62. **Шніп М. А.** Унутрыпалітычны канфлікт 1508 г. у Вялікім княстве Літоўскім у кантэксце міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе: аўтарэф. дыс. канд. гіст. навук / М. А. Шніп. – Мн., 2009.
63. **Яковенко Н. М.** Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. М. Яковенко. – К., 2002.
64. **Яковенко Н. М.** Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і центральна Україна / Н. М. Яковенко. – К., 2008.
65. Kroniki Bernarda Wapowskiego (1480–1535) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dir.icm.edu.pl/pl/Scriptores_Rerum_Polonicarum/Tom_2/
66. **Strykowski M.** Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi / M. Strykowski. – W., 1846 – Т. 1.
67. **Strykowski M.** Ibid. – Т. 2.

Надійшла до редколегії 06.02.2014

УДК 930.1 (47)

О. В. Яковенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Г. А. ГЛІНКА – ПЕРШИЙ РОСІЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИК ДАВНЬОРУСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА

Розглянуто працю російського дослідника Г. А. Глінки «Древняя религия славян» у зв'язку із історіографічною традицією епохи Просвітництва.

Ключові слова: епоха Просвітництва, історіографічна традиція, давньоруське язичництво, слов'янські божества.

Яковенко Е. В. Г. А. Глинка – первый российский исследователь древнерусского язычества.

Рассмотрен труд российского исследователя Г. А. Глинка «Древняя религия славян» в связи с историографической традицией эпохи Просвещения.

Ключевые слова: эпоха Просвещения, историографическая традиция, древнерусское язычество, славянские божества.

Епоха Просвітництва – одна з ключових епох в історії європейської філософської, суспільної та історичної думки, справжній інтелектуальний рух, який за своєю суттю походив на перезавантаження всієї європейської системи цінностей.

Основне словосполучення, яким можна охарактеризувати особливості філософської думки епохи Просвітництва в Західній Європі, – «дух

систематизації» [8], у якому тісно пов'язані раціоналізм та утилітарність. Знаками часу стали мода на експеримент і віра у всеосяжну силу прикладного знання. Ця мода прийшла у філософську думку із механіко-природничих наук, обумовивши формування так званої прикладної філософії. Основною метою останньої стало практичне застосування філософських принципів і викорінення забобонів. «Дух свободи» відчутно було всюди, у тому числі й в історичному пізнанні. Що ж до трактування призначення людини, то вона як істота, наділена розумом, повинна не просто пізнавати світ, а й удосконалювати його. Досить радикальну мали позицію більшість мислителів епохи Просвітництва відносно релігії та церкви. «Боротьба із забобонами» і звільнення від релігійних утисків як перший крок до вдосконалення людини – ось популярні гасла тієї епохи. Дуже яскраво та виразно можна уявити людину того часу, якщо наділити її рисами свого роду «ділка», який нехтує умовностями заради справи. Такою справою могла стати не тільки торгівля, подорожі з метою збагачення, ремесло, але й діяльність заради державних і соціальних перетворень. Для людини епохи Просвітництва природа – це велика майстерня, а людська праця – спосіб обробки «грунту», у тому числі й інтелектуального. Наприклад, для цієї епохи характерна поетизація праці, підприємництва та діловитості. Такий типаж ділової людини в художній літературі можемо побачити в образі Робінзона Крузо – «витвору» демократичного середовища, в характері якого відображено досвід трудового люду та концепція людини, характерна для демократичної думки епохи Просвітництва [4, с. 5, 6]. Практичну розсудливість поєднано у свідомості людини тієї епохи з релігійно-філософською думкою про «благє Провидіння», Божий промисел, у якому людина шукала пояснення несправедливості життя, трагічним долям, опору моральності, релігійно-моральним повчанням.

Російське Просвітництво – великий і значний період у розвитку історичної думки Російської імперії. Зміни, що відбувалися в європейській суспільній та історичній думці наприкінці XVIII ст., досягли російського інтелектуального простору досить швидко. Звичайно, західноєвропейська суспільна й історична думка мала свої певні відмінності. Це зрозуміло, оскільки в Західній Європі було сконцентровано всі ті зміни державного, політичного, соціального характеру, що стали причиною і контекстом формування оновленого аксіологічного та культурологічного простору.

Уже наприкінці XVIII ст. у Росії почала формуватися суспільна думка сучасного типу, заснована на раціоналістичній філософії [1, с. 255]. Щодо вітчизняної історичної думки, то вона також значно збільшила кордони свого поширення: саме в цей час було сформовано такі напрямки досліджень, предметами вивчення яких стали еретичні рухи, давньоруське та загальнослов'янське язичництво. До кінця XVIII ст. дані теми дослідники не вивчали, оскільки це не схвалювала церква.

Першим російським дослідником епохи Просвітництва, хто присвятив цілу працю (своєрідну монографію) давньоруському язичництву, став

Григорій Андрійович Глінка – філолог, поет, прозаїк, перекладач. Біографія цієї людини в принципі відповідає біографії інтелектуала свого часу, чия кар'єра чиновника (цивільний чин відповідав чину статського радника) була змінена на кар'єру викладача та дослідника.

Народився Г. А. Глінка 22 лютого 1776 р. у Смоленській губернії в родині відставного підпоручика лейб-гвардії Преображенського полку. У 1782 р. Григорій Андрійович став пажем імператриці Катерини II. Військову службу завершив у 1800 р. у чині капітана-поручика, вступивши на службу до колегії іноземних справ. Деякий час працював цензором у Кронштадті. Біографія цієї людини сповнена епатажу, який у Західній Європі сприйняли б усього лише як нехтування умовностями заради справи, але в Російській імперії аристократичне суспільство сприйняло як «витівку» та «дивацтво», причому з негативними конотаціями. Так було розцінено його вступ на кафедру російської словесності у Дерптському університеті. Сім років життя Григорій Андрійович присвятив педагогічній діяльності, після чого у 1810 р. пішов у відставку та оселився у своєму маєтку [5].

Г. А. Глінка чудово володів французькою та німецькою мовами, тож переклав «Риторику в пользу молодых девиц, которая равным образом может служить и для мужчин, любящих словесные науки» Гальярда (1797); працю Ф. Еккардта «Император Александр в Риге 24, 25 и 26 мая 1802 г.» (1802); «Летописи царствования Екатерины II» А. К. Шторха (1808); «Майнштейновы современные записки о России в исторических, политических и военно-действенном отношениях» (1810) та ін. У 1804 р. у Дерпті він написав свою єдину наукову працю – «Древнюю религию славян».

У 1811 р. імператриця Марія Федорівна запросила Г. А. Глінку на посаду кавалера Великих князів Миколи Павловича та Михайла Павловича. Григорій Андрійович супроводжував майбутнього імператора Миколу Павловича у його подорожах по Росії та за кордоном. Узимку 1818 р. Г. А. Глінка готувався супроводжувати й Великого князя Михайла Павловича в його поїздці, але 8 лютого раптово помер. Наступного дня імператриця Марія Федорівна надіслала милостивий рескрипт його вдові у Смоленськ. Про велику пошану Великих князів до свого вчителя свідчить той факт, що вони перші підняли труну й винесли її по вузьких крутих сходах з третього поверху та поставили на дроги [3, с. 100].

Як уже було зазначено, єдиною науковою працею Г. А. Глінки стала праця «Древняя религия славян». Її розпочато вступом, в якому автор окреслив певні тенденції щодо вивчення теми язичництва попередніми дослідниками. Так, уже в перших рядках твору він акцентує увагу на тому, що причиною відсутності «до сего времени систематического описания сих богов» [2, с. 89] є небажання християнських авторів згадувати у своїх творах особливості слов'янського «ідолослужіння». Для самого Григорія Андрійовича вивчення даної теми було обумовлено дослідницькою зацікавленістю та бажанням «лучше...узнать умное и нравственное обличие наших родоначальников» [Там же, с. 90]. Він уважав, що навіть імена богів

дають можливість зробити висновки щодо певних властивостей народу, який у них вірить (жива уява, веселість, чи, навпаки, суворість вдачі, ступінь пізнання навколишнього світу, напрям думок та ін.) [2, с. 90]. Дуже цікавою та характерною для наукових праць епохи Просвітництва є така фраза Григорія Андрійовича: «Описывая произведение фантазии или мечтательности, я думаю, что не погрешу, если при встречающихся пустотах и недостатках в её произведениях, буду наполнять собственно под древнюю статью фантазиею» [Там же]. У такому підході дослідника до вивчення давньоруського язичництва простежується намагання не просто пізнати світ (раціоналістично або містично), але й, подібно до Творця, створити свій власний. І це є одна з рис епохи Просвітництва, що й полягає в намаганнях людини-дослідника уподібнитися Творцю. Однак слід віддати авторові належне – його розсудливість бере гору над його буцімто зухвалим та самовпевненим (нехай навіть і зазначеним у тексті) наміром «наповнювати» язичницькі вірування власною фантазією. Так, у наступній фразі дослідник визнає, що хоча «слинялые места в древних картинах, подправленные новыми красками... уменьшают цену картин» [Там же], все ж таки «что-нибудь лучше, чем ничто» [Там же]. І в цьому є певний сенс, принципова стверджувальна людська позиція, яку можна протиставити неосязності, що лякає науковця на початку роботи над темою. Таким чином, дослідник епохи Просвітництва Г. А. Глінка входить до простору язичницьких вірувань і починає «обробляти» цю частину інтелектуальної ниви доступними йому науковими засобами.

Як головні джерела у своїй праці Григорій Андрійович використовував поеми М. В. Ломоносова «Петр Великий» (1702) і М. М. Хераскова «Владимир» (1785).

Автор наголошував на тому, що хоча походження слов'янських богів і не відоме достовірно, проте деякі припущення щодо цього зробити можна. Він припускав, що певні запозичення слов'яни могли зробити у греків та кельтів [2, с. 91], тож намагався систематизувати божества слов'янського пантеону за грецькою схемою, «особенно вникая собственно в Славянское баснобожие» [Там же], розділивши їх на «выспренных, преисподних, земных и водных» [Там же].

До так званих «выспренных» богів належали обожнені істоти, місцем перебування яких було небо, хоча дії їх були спрямовані переважно на землю, а точніше на людину. До таких богів Г. А. Глінка відносив: Перуна, Злату Бабу, Световида, Знича, Белбога, Сильного бога, Дажбога, Живота, Льода, Коляду, Услава, Ладу. До цієї ж групи божеств дослідник ще зараховував «дітей» Лади: Лелю, Полелю, Діда, Дидилію, Мерцану [Там же, с. 93].

Земними божествами автор називав тих богів, які допомагали людям, були покровителями в певних справах. Так, Григорій Андрійович виокремлював: Триглу (покровительку землі), Волоса та Могош (покровителів худоби), Купало (відповідав за земні плоди), Родомисла

(добраго радника), Севу (богиню родючості), Зевану (богиню полювання), Чура (бога кордонів), Прове (Проне) (бога пророцтва), Родегаста (бога гостинності та міст), Корса (бога пияцтва), Позвізда (бога бур та вітрів), Догоду (зефір), Зимцерлу (уособлення весни), Зимерзлу (уособлення зими) [2, с. 93]. Таким чином, дані божества являли собою істот-покровителів людини в її нелегкому житті.

Наступна група божеств – боги «преисподние» [Там же], які, як зазначає автор, уособлюють кару, що «наздоганяє» людину після вчинення нею беззаконня та гріха. До них Григорій Андрійович відносив: Ния (богаволодаря підземних країн), Чернобога (бога помсти), Стрибога (бога руйнування), Ягу-бабу (жіноче божество з негативними якостями), Кікімору (божество сну) [Там же].

Окремо Г. А. Глінка виділяв водні божества: Цар морський, Чудо морське, русалки, водяники, які володарювали у водній стихії. Дослідник виділяв і різноманітних духів (лісовиків, домовиків, стеній-примар, лизунів, кудів, чортів, бісів), а також напівбогів або богатирів (полканів, волотів, слов'ян, волхвів, волховців, рудоток) [Там же]. Окремо слов'яни шанували ріки та озера. Священими озерами, наприклад, вважали Ільмер, Студенець, а ріками – Буг, Дон [Там же].

У своєму дослідженні Григорій Андрійович, крім реконструювання, а подекуди і конструювання певних слов'янських традицій та вірувань, виявляв явну «прихильність» і симпатію саме до слов'ян поміж усіх інших народів. Проявом їх «чистоти» розуму, наприклад, він уважав те, що «их боги суть естественные действия, благотворением своим имеющие на человека влияние, и служащие к страху и казни беззакония, равномерно как природные свойства и совершенства обоженные» [Там же]. Саме в цьому, за Глінкою, полягала причина того, що язичництво слов'ян було «найчистіше» серед вірувань усіх інших народів.

Дослідник приписував давнім слов'янам «естественный свет их ума», основуючи цю властивість на тому твердженні, що в слов'ян було розуміння того, що «смертные не могут быть бессмертными» [Там же, с. 94], у даному контексті це означає, що слов'яни не вступали в протиріччя зі своїми богами, не збурювали їх, розуміючи певну ієрархію, дистанцію між божественним та людським світами, суть різниці між смертним та безсмертним. Останнє і було, за Глінкою, проявом природного «світла» слов'янського розуму.

Г. А. Глінка наголошує на тому, що слов'яни шанували Вищого Бога (Бога богів). Головний бог (Світовид) був пов'язаний саме із світлом, теплотою, плодючими землями. У загальному сенсі його ототожнювали із просвітленням та «світлом розуму» [Там же].

У своїй праці автор зазначав, що слов'янське язичництво було «розсудливе», змістовне та «правильне», адже його моральні настанови відповідали, на його думку, світосприйняттю сучасників автора, з тією тільки різницею, що давні слов'яни поклонялися багатьом богам. Як доказ такої схожості автор вказує на загальнолюдські цінності, притаманні

представникам будь-якої культури в будь-який час: «красота, любов, брак, замужество, деторождение суть у всех человеков понятия и действия сцепляющиеся» [2, с. 95]. Глінка зауважував, що давні слов'яни на основі свого світосприйняття, трактування природних явищ, надання їм певного смислу створювали свій пантеон.

Такі твердження Григорія Андрійовича співзвучні атмосфері, у якій формувалася вітчизняна історична думка епохи Просвітництва. Своєю особистою біографією і творчістю, на основі власного життєвого та дослідницького досвіду Глінка продемонстрував типову (за західноєвропейськими уявленнями) для епохи Просвітництва картину життєвого та творчого шляху людини-інтелектуала, людини-дослідника. Фактично перед нами постає дуже цікава ситуація, коли дослідник-першопроходець у вивченні давньоруського язичництва на теренах вітчизняної історичної думки являв собою фігуру досить типову для своєї епохи (щоправда, у західноєвропейському розумінні). Таким чином, підводячи підсумки вищесказаному, зазначимо, що і біографія, і науковий доробок філолога, перекладача, одного з перших дослідників давньослов'янського язичництва тісно взаємопов'язані та відображують риси епохи, у якій він жив і працював.

Бібліографічні посилання

1. **Болебрух А. Г.** Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.) / А. Г. Болебрух. – Д., 2008.
2. **Глінка Г. А.** Древняя религия славян / Г. А. Глінка // Мифы древних славян. – Саратов, 1993. – С. 89–247.
3. **Глінка-Маврин Б. Г.** Григорий Андреевич Глінка, состоявший кавалером (наставником) при Великих князьях Николае Павловиче и Михаиле Павловиче: 1776–1818: [Краткий биографический очерк с приложением писем] / Б. Г. Глінка-Маврин // Русская старина. – 1876. – С. 75–108. – Т. 6.
4. **Дефо Д.** Робинзон Крузо / Д. Дефо. – М., 1974.
5. **Жукова О.** Глінка Григорий Андреевич / О. Жукова // Большая биограф. энцикл. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/35654
6. **Кайсаров А. С.** Мифы древних славян / А. С. Кайсаров, Г. А. Глінка, Б. А. Рыбаков. – Саратов, 1993.
7. **Шапиро А. Л.** Русская историография с древнейших времен до 1917 года / А. Л. Шапиро. – М., 1993.
8. **Яковенко Н. М.** Вступ до історії / Н. М. Яковенко. – К., 2007.

Надійшла до редколегії 10.03.2014